

МОНГОЛ УЛСЫН ЭРЧИМ ХҮЧНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ХӨРШҮҮДИЙН АШИГ СОНИРХОЛ

Д.Шүрхүү*

Газрын тосны олборлолт оргил үедээ орж, газрын тосны үнэ огцом өсч, дэлхийн ихэнх улс орон бодитой нүүрлээд буй эрчим хүчний хямралыг даван туулах талаар янз бүрийн арга зам, бодлого тактик боловсруулах чиглэлээр шургуу ажиллаж байна. Ийм эгзэгтэй цаг үед Монгол Улс эрчим хүчний аюулгүй байдлаа бэхжүүлэх, нүүрс, газрын тос гэх мэт эрчим хүчний түүхий эд, түүний дотор, ураны олборлолт, экспорттой холбогдсон аливаа асуудлыг цогцоор шийдвэрлэж чадсан жижиг орны үлгэр дууриал болохуйц бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улс өнөөдөр хол ойрын том, жижиг улс орнууд, дэлхийн топ компаниудын дээд хэмжээний зочин гийчний хөлд дарагдаж байна. Монголыг сонирхох сонирхол эрс нэмэгдсэн нь стратегийн чухал түүхий эдийн нөөц баялаг болон стратегийн чухал байршил хоёртой нягт уялдсан геополитикийн хүчин зүйлтэй салшгүй холбоотой. Энэ бол бидний хувьд чихэнд чимэгтэй сайхан мэдээ. Гэтэл манай эдийн засгийн, түүний дотор эрчим хүчний аюулгүй байдал ямар ч баталгаагүй, бусдын хараат байдалд байгаа нь сэргэн мандлын төлөө тэмүүлж буй монголчуудын хувьд хамгийн муу мэдээ бөгөөд ойрын ирээдүйд шийдвэрлэвэл зохих тулгамдсан хамгийн чухал асуудал болоод байна. Эрчим хүчний аюулгүй байдлаа ханган бэхжүүлэхэд бидэнд өргөн боломж, олон арга зам байгаагийн дотор нэн түрүүнд ашиглаж болох потенциал бол нүүрс, уран, газрын тосны нөөц, түүнийг зөв ашиглах явдал юм.

Дэлхийн эрчим хүчний хямрал Монголын дотоод улс төр, эдийн засгийг донсолгож эхлэв

Аливаа улс орны аюулгүй байдлын хэмжүүр нь эрчим хүчний хангамж, түүний үндсэн түүхий эдийн нийлүүлэлтийн найдвартай байдлаар хэмжигдэж байна. Газрын тосны үнэ огцом өсч 1 баррель нь 100 ам.доллар хол давсан нь байдлыг улам хүндрүүллээ. Шингэн түлш, шатахуунаа 100 хувь гаднаас авдаг Монгол Улсын хувьд эрчим хүчний хараат байдлын дарамтыг ОХУ-ын Роснефть компаниас ирүүлсэн Монголын түлш шатахууны жижиглэн худалдааны зах зээлд нэвтрэх болзол бүхий тулган шаардсан шинжтэй бизнесийн саналаар илүүтэй мэдэрлээ.

* Д.Шүрхүү - ОУСХ-ийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, доктор (Ph.D), дэд профессор

Роснефть компани Улаанбаатар хот, Дархан-Уул, Орхон аймаг болон бусад цэгт 100 шатахуун түгээх станц байгуулах саналыг манайд тавьж, саналыг хvlээж авсан тохиолдолд хөнгөлөлттэй үнээр шатахуун нийлүүлэх боломжтой гэж мэдэгдсэн билээ. Гэхдээ хөнгөлөлттэй үнэ ямар хугацаанд үйлчлэх, хэдий хэмжээгээр хөнгөлөлт үзүүлэх нь төдийлөн тодорхой бус байгаа. Тус компаниас 2008 оны 1-р сард Үйлдвэр худалдааны сайд Х.Наранхүүд ирүүлсэн гэрээний саналд “Хэрэв дэлхийн зах зээл дэх нефтийн үнэ 7-р сар хүртэл оны эхний түвшингээс 20-иос илүү хувиар нэмэгдэхгүй бол Монгол Улсад нефтийн бүтээгдэхүүнээ тогтвортой үнээр нийлүүлнэ” хэмээн заасан ажээ.¹ Монголын хэвлэлүүдэд гарсан мэдээгээр бол хэрэв хоёр тал тохиролцоонд хүрвэл энэ хөнгөлөлт ердөө 7 сар хүртэл, зарим тохиолдолд он дуустал үйлчлэх байдал ажиглагдаж байна. Байдлыг ерөнхийд нь авч үзвэл Оросын талын хувьд энэхүү санал бол стратегийн шинжтэй нэлээд давуу тал олж авах, геополитикийн ач холбогдол бүхий асуудал, нэг удаагийн тохирооны цаана гарах үр дагавар хэдэн арван жилээр үргэлжлэх том зорилго нуугдаж байна. Монголын хувьд ердөө дэлхийн эрчим хүчний хямралын хаялга, түлш шатахууны үнийн хэт өсөлтийн ачааллыг түр зуур бууруулах, нийгэм-эдийн засаг, улс төрийн тогтвортой байдлыг хангах ойр зуурын зорилт яригдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, түлш шатахууны хувьд бүрэн хараат байдлын дор хүч тэнцвэргүй нөхцөлд, манайд ашиг багатай наймаа явагдах гээд байна. Хэрэв газрын тос боловсруулах үйлдвэр барьж, түүхий газрын тосоор найдвартай хангах болзол тавьсан бол бид дотоодын зах зээлээ хойд хөрштэйгээ хувааж болох талтай.

Роснефтийн санал Монголд үнийн хөөрөгдөл болон бие даасан тусгаар улсын бүрэн эрхт байдал, улс орны аюулгүй байдлыг тойрсон улс төрийн “халуурал”-ыг өдөөж, монгол-оросын харилцааг ч шинээр харахыг оросууд хүсч байгаагийн нэг илрэл боллоо. 5-р сарын эхээр УИХ-ын ээлжит чуулганд Ерөнхий сайд С.Баяр ОХУ-ын Роснефтийн саналыг хүлээн авах асуудлыг оруулах үед улс төрийн намуудын байр суурь эрс ялгаатай байгаа нь тодорхой харагдсан. Монголын парламентад суудлын тоогоор хоёрт орж буй нөлөө бүхий Ардчилсан нам МАХН-ын толгойлж буй эвслийн Засгийн газрын байр суурийг эрс шүүмжилж байлаа. АН-аас УИХ-д сонгогдсон С.Ламбаа гишүүн: Ерөнхий сайд УИХ-ын Дэгийн хууль зөрчиж, онцгой нөхцөл байдал үүссэн учир би ингэж байна гэж ярилаа. Энэ нь зөвхөн бензиний тухай асуудал биш. ОХУ-ын “Рос-нефть” гэдэг хувьцаат компани Монгол Улсын Засгийн газрыг шахаад УИХ-д нь оруулж байна гэдгээс харахад Монголын төр ямар байдал руу явж байна гэдэг нь харагдаж байна.

Э.Бат-Үүл гишүүн, хууль тогтоомжоо зөрчин байж асуудлыг хэлэлцэх нь Монгол Улс бие даасан улс уу, үгүй юу гэдэг асуудал тавигдахыг үгвйсгэх газаргүй. Мөн нийт шатахуун түгээлтийг гартаа авах нь алс-даа Таван толгой, Оюутолгой, Шивээ-Овоо зэрэг стратегийн орд газарт хяналт тогтоох хүчээ хуримтлуулж байгаа ажил гэж ойлгож байна хэмээн мэдэгдэв.²

Роснефтийн санал Монгол Улсын эрчим хүчний аюулгүй байдал ямар түвэгтэй, ноцтой түвшинд байгааг харуулаад зогсохгүй асуудлыг ойрын хугацаанд нухацгай авч хэлэлцэн, тодорхой бодлого боловсруулан, бодитой арга хэмжээг нэн даруй авах цаг болсныг харууллаа.

Асуудлыг шийдвэрлэх хоёр гарц буюу дилемма байгаа нь ойлгомжтой. Нэг нь бол мэдээж Оросын талын саналыг хүлээн авч хэлэлцээрийн ширээний цаана суух явцдаа шатахууны дотоод зах зээлээ гадныханд бүрэн алдчихгүйн тулд тодорхой хязгаар, хяналтын талаар тохиролцоонд хүрэх, хөнгөлөлттэй үнийг аль болох урт хугацаанд зөвшөөрүүлэх явдал юм. Бусад орнуудын гашуун туршлага, дэлхийн зах зээлийн төлөв байдлаас харахад энэ арга зам түр зуурын шинжтэй эмзэг, хэзээ ч өөрчлөгдөж болох талтай, найдвар муутай арга юм.

Хоёр дахь арга зам бол Роснефтийн саналаас тапалзан, нефть бүтээгдэхүүнээ зах зээлийн жишиг үнээр авч байсан тогтолцоог хэвээр үлдээж, гацхүү үнийн огцом өсөлтийн нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөг бууруулах тодорхой бодлого, арга хэмжээг боловсруулж хэрэгжүүлэх, ингэх тохиолдолд нэлээд санхүүжилт шаардах нь ойлгомжтой.

Монголчууд дэлхийн газрын тос, байгалийн хийн зах зээлд экспортлогч орнуудын зүгээс улам бүр түрэмгий байдлаар явуулж буй меркантилист бодлогын дарамтыг арай хожуу амсч байна. Үүнд хоёр чухал хүчин зүйл нөлөөлсөн болов уу гэж бодож байна. Хамгийн гол зүйл бол хэдийгээр манай зах зээлийн багтаамж бага, иргэдийн амьдралын түвшин доогуур боловч түлш шатахууныг үнийг эрт чөлөөлж чадсан явдал чухал алхам байв. Өөрөөр хэлбэл бид дэлхийн зах зээлийн үнэд шилжилгүй, Украин, Беларусь гэх мэт орнууд шиг түлш, шатахуунаа маш хямд үнээр хойд хөршөөсөө авч байсан бол байдал нэн хүндрэх, хэлэлцээр хийхэд амаргүй байх байлаа. Эдүгээ бид 1 литр бензин, дизелийн түлшээ 1.2-1.5 ам.доллараар худалдан авч байгаа нь АНУ-ын хэрэглэгчдээс бараг үнэтэй шатахуун хэрэглэж байна гэсэн үг. 2008 оны 4-р сарын байдлаар Нью-Йорк таймс сонины мэдээлснээр АНУ 1 галлон /3.8 л/ бензиний үнэ оны 1 жилийн өмнөх үеэс 22% өсч, 3.50 ам.долл, дизель түлшний үнэ 2.93-аас 4.20 доллар болтол өсчээ.³ Хоёр дахь зүйл бол манай төсөв санхүү ашигтай гарч буй нөхцөл байдал түлш шатахууны үнийг тогтоон барих буюу татаас

олгох, нөөц бүрдүүлэх гэх мэт төрийн зүгээс бодит арга хэмжээ авах боломж олгосон явдал юм.

Роснефтийн санал бол Монголын хувьд зөвхөн эхлэл бөгөөд хойшид үүнээс ярвигтай олон сорилт, бэрхшээл, дарамт шахалттай бид тулгарах болно. Цаашдаа газрын тосны үнэ 1 баррель нь 200 доллар хүрвэл яах вэ гэдэг асуудал Монголын төдийгүй дэлхий дахины томоохон асуудал болчихоод байна. Тамсаг, Зүүнбаянгаас олборлох газрын тосноос хятадууд бидэнд оногдох хувиас илүүг өгөх үү, экспортын эрчим хүч, нүүрсний үнээ дэлхийн зах зээлийн түвшинд байлгаж чадах эсэх, нүүрс, ураны стратегийн орд газрын асуудлаа өөрсдөдөө ашигтай, оновчтой шийдвэрлэж чадах уу гэх мэт илүү ярвигтай олон асуудлууд биднийг хүлээж байна.

Монгол Улс эрчим хүч экспортлогч орон болох боломж, сорилтууд

Монгол Улс эрчим хүчний хангамж, үйлдвэрлэлийн хувьд одоогоор доогуур түвшинд байгаа боловч нүүрс, уран, газрын тос, байгалийн хий, нөхөн сэргээгдэх эрчим хүчний илэрсэн болон илрээгүй арвин баялаг нөөц, томоохон зах зээлд ойр байршил зэргээс үзэхэд богино хугацаанд эрчим хүчний хараат орноос экспортлогч орон болох асар их ирээдүй боломж байгаа тухай дотоод гадаадгүй олонтаа ярьж бичиж байна. Боломжийг бодит байдал болгох, газрын гүнд байгаа баялгийг зах зээлийн эргэлтэд оруулах нь амаргүй асуудал гэдгийн зах зухаас бид сайтар ойлгож байна. Ялангуяа уран, газрын тос, одоо сайн чанарын нүүрс ч стратегийн чухал эдийн тоонд тооцогдох боллоо. Эдгээр түүхий эдийн нөөц хэдий чинээ их байна, төдий чинээгээр их гүрнүүдийн ашиг сонирхол тийшээ чиглэж байна. Энэхүү логикоор авч үзвэл Монгол Улсын нүүрс, уран, газрын тосны томоохон орд газруудыг АНУ, Япон, Франц, Канад, Энэтхэг гэх мэт ернөдийн томоохон орнууд ихээхэн сонирхож эхэлсэн нь эртнээс уламжлалт харилцаатай явж ирсэн хөрш хоёр их гүрнийг улам идэвхижүүлэхэд хүргэлээ.

Газрын тос. Монголчуудын хамгийн чухал хүсэл мөрөөдлийн тоонд эх орондоо газрын тос олборлож, боловсруулан түлш, шатахууны хувьд гадаад орны хараат байдлаас гарах явдал ордог. Энэхүү хүсэл сонирхлын дагуу монголчууд газрын тосны хамгийн сайн либерал хуулийг 1990-ээд оны эхээр баталж, гурав дахь түнш хэмээн үздэг АНУ-ын компани алс зүүн хязгаар Дорнодын Тамсагт газрын тосны хайгуул хийж, тодорхой нөөц илрүүлсэнд монголчуудын сэтгэлд бага боловч итгэл төрж эхэлсэн билээ. Гэтэл гэнэт 2005 онд Соко Интернэшнл компани хайгуул хийж буй талбайгаа Хятадын Петрочайнад зараад

алга болсон төдийгүй, Монгол Улсыг хангах хэмжээний газрын тосыг илрүүлж, олборлох хүртэл наад зах нь 5 жил шаардлагатай гэдэг нь тодорхой болж байна. Ингэхлээр монголчуудын газрын тостой болох найдлага өмнөд хөршийн гарт шилжиж байна гэсэн үг юм.

БНХАУ-ын хөрөнгө оруулалттай “Петрочайна Дачин Тамсаг /Монгол/” ХХК нь Тамсагийн сав газрын Тосон-Уул-ХИХ, Буйр-ХХИ, Тамсаг-ХХИ талбайнуудад Монгол Улсын засгийн газартай АНУ-ын Соко Интернэшнл байгуулсан Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний /БХГ/ эрх, үүргийг 2005 оны 8-р сард шилжүүлэн авснаас хойш жил бүр хайгуулын үйл ажиллагаагаа эрчимжүүлж байгаа юм. Тус компани нь Тамсагийн сав газар дахь газрын тосны хайгуулын ажилдаа 2007 онд 202 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийж, 3300 км² талбайд 3 хэмжээст, 307 тууш км-т 2 хэмжээст чичирхийллийн судалгааны ажил хийжээ. 2008 онд хөрөнгө оруулалтаа 2007 оныхоос 1,5 дахин нэмэгдүүлж 350 сая ам.долларт хүргэх бөгөөд улмаар гүйцэтгэх ажлын хэмжээг 1.7 дахин нэмэгдүүлж, олборлолтыг нэг сая баррельд хүргэхээр төлөвлөсөн байна. Тус компани нь 2008 оны хоёрдугаар улиралд үйлдвэрлэлийн олборлолтыг эхлэхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд ингэснээр Монгол орон албан ёсоор газрын тос олборлогч орон болсноо зарлах ажээ.⁴

Энд анхаарах ёстой нэг зүйл бол өмнөд хөршийн геополитикийн сонирхол юм. Хэрэв Монголд их хэмжээний нөөц илэрбэл 2015 он хүртэл газрын тосны хэрэглээ наад зах нь 60% өсөх, түүний ихэнхийг импортоор хангахаар буй хүнд сорилттой тулгарч буй Хятад улс бага боловч импортоо хөрш зэргэлдээ Монголоос татах нь хөрөнгө зардал хэмнэхийн зэрэгцээ, аюулгүй байдлын хувьд илүү найдвартай. Сүүлийн жилүүдэд Хятад улс эдүгээ 1.75 триллион ам.долл⁵ хүрээд буй алт, валютын нөөцнийхөө зарим хэсгийг стратегийн шинжтэй хөрөнгө оруулалтанд оруулахаар шийдвэрлэж, улсын томоохон компани байгуулсан нь гадныхны анхаарлыг ихэд татаж байна. Хятадуудын нэг онцлог бол аливаа ордыг бага гэж голохгүй, томыг үнэ хаяж авах сонирхолтой байгаа явдал юм. Үүний нэг жишээ бол Юнакол, Рио Тинто авах талаар хятадууд өрсөлдөгчөөсөө илт илүү өндөр үнийн саналыг дэвшүүлж байснаас харж болно.

АНУ-ын Батлан хамгаалах яам 2000 оноос эхлэн БНХАУ-ын цэргийн хүч чадлын өсөлтийн талаар тусгай илтгэл бэлтгэн Конгресст оруулан хэлэлцүүлж байна. 2007 оны илтгэлд Хятадын газрын тосны импортын эрэлт хэрэгцээтэй уялдан гарч ирсэн цэрэг-эдийн засгийн хэлхээ холбооны тухай дурджээ. Өдөрт 4 сая баррелээс давах болсон Хятадын газрын тосны импортын ихэнх нь буюу 53% Малайз, Индонезийн хооронд орших Малаккийн хоолой, Суматрын арлуудын

дундуур гардаг Ломбок/Маккасарын хоолойгоор дамжин өнгөрдөг. 2006 онд хятадууд өөрсдөө гаргасан Батлан хамгаалахын цагаан номондоо аюулгүй байдлын асуудалд эрчим хүчний нөөц болон олон улсын усан тээврийн шугамууд ихээхэн чухал байр суурь эзлэх болсон тухай дурджээ. Пентагоны үзэж байгаагаар Хятад улс одоогоор гадаад дахь эрчим хүчний салбарт оруулсан хөрөнгө оруулалт, далай тэнгис дэх чухал замуудаа цэргийн хүч хэрэглэн хамгаалах чадвар хараахан алга хэмээн дүгнэжээ. Магадгүй Хятад улс чухамхүү тэнгисийн хүчнээ нисэх хүчин, шумбагч онгоцоор зузаатган, хүчирхэг флот байгуулахыг зорих болсоны учир шалтгаан үүнд ч байж болох юм гэжээ. Далайн тээвэрт хүндрэл бэрхшээл гарах эмзэг байдлыг харгалзан Хятад улс АНУ-ын нэгэн адил газрын тосны стратегийн нөөц байгуулахаар шийдвэрлэжээ. Энэ онд уг нөөцийн хэмжээг 100 сая баррель буюу 25 өдрийн импортын түвшинд хүргэхээр зорьж байна.⁶

Сүүлийн үед Хятадын батлан хамгаалах номлолд гарч буй нэг шинэ зүйл бол Бээжингийн зүгээс улам бүр илт тод зарлах болсон Хятадын хувьд амин чухал орон зай хэмээн тодорхойлж буй нутаг дэвсгэрт өрсөлдөгчөө болон тааламжтай бус орныг нэвтрүүлэхгүй байх, тогтоон барих бодлого юм. Энэ нь зөвхөн цэрэг, аюулгүй байдлын хүрээгээр хязгаарлагдахгүй, улс төр, эдийн засгийн бодлогыг хамрах ажээ. ОХУ-ын Улс төр, цэргийн шинжилгээний хүрээлэнгийн судлаач А.А.Храмчихин Хятадын арми “стратегийн хүрээ хязгаар, амин чухал эрх ашгийн орон зай” хэмээх үзэл баримтлалын дагуу зохион байгуулагдаж байна. Энэхүү номлол хүн амын өсөлт, нөөц баялгийн хязгаарлагдмал байдал нь улс орны эдийн засгийн үйл ажиллагааг хангахын тулд орон зайгаа тэлэх жам ёсны эрэлт хэрэгцээг бий болгож байна гэдэг үзэлд тулгуурлаж буй. Ингэснээр хятадуудад цэргийн давших үйл ажиллагааг явуулах үндэслэл, зөвтгөх боломж гарч ирнэ хэмээн оросын шинжээч бичсэн байна.⁷ Энэ үүднээс авч үзвэл Монгол Улсад Хятадын хөрөнгө оруулалт эрс нэмэгдэн, газрын тос зэрэг амин чухал эрх ашиг бүхий салбарт өмнөд хөршийн оролцоо нэмэгдэх тусам Монгол Улс Хятадын онцгой эрх ашгийн орон зайд лавтайяа орох бөгөөд улмаар тэрхүү эрх ашгийг ямар нэг байдлаар ноцтой зөрчсөн асуудал үүсэх, аюул тулгарвал Хятадын зүгээс Монголд улс төр-дипломатын дарамт шахалт үзүүлэх болон цэргийн талаар заналхийлэх магадлал эрс нэмэгдэх болно. Бид эхнээс нь эрчим хүчний асуудалд эрх ашгийн тэнцвэр, аюулгүй байдлын хэмжүүр, аливаа бодлого үйлдлээс гарах үр дагавраа сайтар тооцоолсон төрийн бодлогын болон эрх зүйн зохицуулалтыг сайтар хийх нь нэн чухал болох нь эндээс тодорхой харагдаж байна.

Нүүрс. Монгол Улсын эрчим хүчний аюулгүй байдлын бас нэг баталгаа, найдвар бол нүүрс юм. Нүүрс, түүний дотор сайн чанарын коксжих нүүрсний үнэ өдрөөс өдөрт нэмэгдэж байна. Газрын тосны үнэ өсч, хангалтын найдвартай байдал буурах тусам нэг хэсэг орхигдсон нүүрсийг эрчим хүчний эх үүсвэр болгох сонирхол эрс нэмэгдлээ. Бараг нөөцөө дуусгаад буй Европод хүртэл ДЦС-ыг нүүрсээр ажиллах горимд шилжүүлэх ажил хаа сайгүй өрнөж байна.

Бидэнд хангалттай нөөцийн зэрэгцээ хангалттай том зах зээл бэлэн байна. Хятад улс дэлхийн нүүрсний хамгийн том үйлдвэрлэгч, мөн хэрэглэгч юм. Хятадын нүүрс олборлолт сүүлийн 7 жилийн турш жил бүр 10%-ийн өсөлттэй явж ирсэн бөгөөд 2007 онд 2.54 тэрбум тонн нүүрс олборлосон тухай Bloomberg News мэдээлжээ. Хятадын нүүрс олборлолт 2002 онд 1.4 тэрбум тн байсан бол 2007 онд 2.5 тэрбум тн-д хүрч, сүүлийн 5 жилд дунджаар 12.4% өсчээ.⁸ Гэсэн хэдий ч эрэлт хэрэгцээ цаашид улам өсөх хандлагатай байгаа ажээ. Хятадын нүүрсний үйлдвэрийн холбооны тэргүүн Ван Сяньжэний ярьсанаар бол жилд 1.1 тэрбум тонн нүүрс олборлох хүчин чадал удахгүй нэмэгдэх боловч зарим жижиг уурхайнуудыг хааж байгаа тул 2010 гэхэд эрэлт нийлүүлэлт тэнцвэржих болно гэжээ.⁹

Сүүлийн саруудад Хятадын хэвлэлийн хуудаснаа зарим хот, бүсийн нүүрсний нөөц эрс буурсан тухай мэдээ олонтаа гарах болсон нь зарим талаар Австралид үеэр болсны улмаас импорт буурсан, зуны ид ачааллын үе эхэлсэн, олборлолт тээвэрлэлтэнд доголдол гарсан гэх мэт олон шалтгаантай холбоотой ажээ. Энд анхаарбал зохих зүйл бол Хятадын нүүрсний асар том зах зээл биднийг хүлээж байна. Гагцхүү ямар үнээр, хэн, хэзээ, хэрхэн гаргах вэ гэдэг асуудал тодорхойгүй хэвээр байна.

Энд сонирхуулах нэгэн мэдээ бол манай хил залгаа ОХУ-ын Тувад нүүрсний том орд газрыг ашиглаж эхэлсэн тухай юм. 2008 оны 4-р сард Кызылээс холгүйхэн орших одоогоор 900 сая тонн нотлогдсон нөөц бүхий Элегестийн коксжих нүүрсний орд газрыг ашиглаж эхэлснээс хойш ердөө 2 сарын дараа үйлдвэрлэлийн олборлолтондоо шилжсэн байна. Уг уурхайд АНУ-ын хамгийн сүүлийн үеийн нүүрсний давхаргыг гүн ухаж авах технологийг нэвтрүүлсэнээр хөдөлмөрийн бүтээмжийг эрс нэмэгдүүлж, байгаль орчныг дээд зэргээр хамгаалах боломж бүрдсэн байна. Уг техник нь бүрэн компьютержсэн, хойд туйлын хасах 50 градуст ажиллахаар тооцоолон Баруун Виржинид тусгай захиалгаар үйлдвэрлэсэн ажээ. Нүүрсний ордын лицензийг эзэмшиж буй Енисейн аж үйлдвэрийн компаний /ЕГК/ тооцоогоор олборлолт 2008 онд 500 мянган тн, 2009 онд 2 сая тн, харин 2013 төслийн бүрэн хүчин чадал болох 12 сая тн-д хүрнэ. Энэхүү компани

нүүрсээ гадагш тээвэрлэхийн тулд Тувад анхны төмөр замыг тавихаар болжээ. Ингэснээр ОХУ коксжих нүүрсний экспортоор дэлхийд 3-рт орох боломжтой болох юм.¹⁰

Энэ жишээ бол Тувагийн ордоос 6-7 дахин том Таван толгойн нүүрсний ордоо бид ашиглаж чадахгүй дээр доргүй маргаж суух хооронд хоёр хөрш маань үйлдвэрлэлээ нэмэгдүүлж, бидний гарах гээд байгаа зах зээлийг эзэлж эхлээд байгаагийн дохио юм.

Уран. Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсыг дэлхий дахинд хамгийн их таниулж сурталчилж буй түүхий эд бол яах аргагүй уран юм. Тун саяхан Монгол Улсын ерөнхий сайд С.Баяр Дорнод аймаг дахь Мардайн ураны орд газар, улмаар ОХУ-ын нутагт буй Краснокаменскт байдаг ураны хүдэр боловсруулах Приаргуны уул-химийн үйлдвэрийн ажил байдалтай зөвхөн ажлын шугамаар танилцсан боловч дэлхийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр өргөн мэдээлсэн нь үүний нэг жишээ юм. Монголын засгийн газрын тэргүүн ОХУ-ын “Росатом” улсын компаний ерөнхий захирал С.Кириенкотой цөмийн эрчим хүчийг энхийн зорилгод ашиглах тухай хоёр орны хамтын ажиллагааны асуудлыг үргэжлүүлэн хэлэлцсэн байна. Энэ бол хоёр орны хамтын ажиллагааны чухал чиглэл бол уран олборлох, боловсруулах, АЛС барих явдал гэдгийг давхар нотлох нэгэн жишээ юм. Монгол Улс одоогоор ураны 6 орд, 100 гаруй илрэлтэй бөгөөд судлагдсан ураны нөөц 62 000 тонн, таамаг нөөц 1.3 сая тонн.¹¹

Хэдийгээр манайд ураны арвин нөөц байгаа боловч ураны хүдэр хайх, олборлох, экспортлох мөн энэ чиглэлд гаднаас хөрөнгө оруулах асуудал удахгүй гарч ирэх үед ашигт малтмалын хууль шиг гацаанд орохгүйн тулд бид одооноос эрх зүйн зохицуулалтаа сайжруулах тал дээр идэвхитэй ажиллах хэрэгтэй байна. Өөрөөр хэлбэл стратегийн шинжтэй энэхүү геополитикийн том тоглоомонд орох дүрмээ, тактикаа боловсруулах, дотооддоо нэгдмэл ойлголт, байр суурьтай болох хэрэгтэй. Одоо манай улсын нутаг дээр Areva, Bluerock, Khan Resources, Mega, Western Prospector гэх мэт өрнөдийн 10 гаруй компани ураны геологи-хайгуулын ажлыг идэвхитэй явуулж, ойрын үед 2-3 жилийн дотор олборлолт эхэлнэ хэмээн зарлаад байна.

Дэлхийн уран олборлолт, АЛС барих асуудлыг цөөн хэдэн орон, үндэстэн дамнасан корпораци хянаж байна. Тухайлбал Toshiba-Westinghouse, Areva-Mitsubishi, GE-Hitachi болон “Атомэнергопром”. Ердөө энэ онд шинээр эмхлэн байгуулагдсан “Атомэнергопром” улсын компани нь 3-р сард Японы Тошиба корпорацитай атомын эрчим хүчийг энхийн зорилгод ашиглах талаар хамтран ажиллах тухай ерөнхий гэрээнд гарын үсэг зурлаа.

Эдгээр компаниудын альянсын цаана АНУ, Франц, Япон, ОХУ зэрэг нөлөө бүхий их гүрнүүдийн эрх ашиг оршиж байгаа нь бүхэнд тодорхой. Үүнээс гадна Канад, Австрали зэрэг ураны олборлолтоор дэлхийд тэргүүлэгч орнууд, Хятад, Энэтхэг гэх мэт цөмийн энергийг хөгжүүлэх томоохон хөтөлбөр бүхий их гүрнүүд хаа сайгүй ураны нөөцийг ихэд сонирхож байна. Монголын ураны нөөцийг тойрсон их гүрнүүдийн өрсөлдөөн ширүүсэх нь эндээс тодорхой харагдаж байгаа бөгөөд өнгөрсөн онд дээр дурдсан орнуудын зүгээс Монгол руу чиглэсэн эдийн засаг, улс төр-дипломат бодлого идэвхижсэн нь үүнийг нотолж байна.

ОХУ зөвлөлт засгийн жилүүдэд нийт 30 цөмийн реакторыг барьжээ. ОХУ 2020 он гэхэд эрчим хүчний үйлдвэрлэлээ 2/3-оор нэмэгдүүлэх зорилт тавьсаны дотор хамгийн орчин үеийн 26 реакторыг барихаар төлөвлөж буйгаа мэдэгдсэн юм. Оросын талын тооцоогоор 2030 он гэхэд нийт улс даяар АЦС-ын 40 блок бүхий нэгдсэн сүлжээ байгуулж, нийт цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэлд эзлэх хувийн жинг 16%-иас 25% -д хүргэх зорилт дэвшүүлжээ.¹²

БНХАУ-ын хувьд атомын эрчим хүчийг ашиглах томоохон хөтөлбөрийг 2007 онд баталсан юм. Хятад улс 2020 он хүртэл 32 АЦС барихад 50 тэрбум ам.доллар зарцуулахаар төлөвлөж байгаа бөгөөд зарим шинжээчид 2050 он гэхэд энэ тоо бараг 300-д хүрнэ хэмээн таамаглаж байна.¹³ Хэдийгээр тус орны эдийн засаг сүүлийн 4 жилд хоёр оронтой тоогоор хөгжиж байгаа боловч жил бүр 2 реактор ашиглалтад оруулж, цөмийн эрчим хүчээр эрэлт хэрэгцээнийхээ дөнгөж 2.3 хувийг хангадаг байдлыг эрс өөрчлөн дэлхийн дундаж 10-15% үзүүлэлтэд хүрэх нь нэлээд цараатай зорилт төдийгүй багагүй болгоомжлол төрүүлж байна.

Хятад улс ураны хүдрийн нөөцөөр баян биш тул цөмийн түлшний асуудлыг шийдвэрлэх амаргүй зорилт гарч ирнэ. 2020 онд Хятадын цөмийн эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадал 40.000 МВт хүрэх тул тэдгээрийн жилд хэрэглэх 7000-7500 тн ураныг хаанаас хэрхэн олох талаар хятадын эрх баригчид одооноос янз бүрийн арга замыг эрж хайж байна. Хятадын үндэсний цөмийн эрчим хүчний компаний /CNNC/ мэдээлснээр тус орны хамгийн том ураны ордыг Өвөр Монголын Ордос хавиас илрүүлсэн ажээ. Түүний нөөц нь 10.000 тн бөгөөд Шинжааны Ирид ч бас 17 жилийн турш эрж хайсны дүнд томоохон ураны орд илрүүлсэн тухай мэдээлэл цацагджээ.¹⁴

Хятадууд ойрын жилүүдэд ураны стратегийн нөөц бүрдүүлэхээр идэвхитэй ажиллаж байгаа бөгөөд Австралиас 2020 оны үед жилд 2500 тн.уран авахаар яриа хэлэлцээр хийж байна. Энэ нь дээр дурдсан хятадын эрэлт хэрэгцээний 1/3-ийг хангах юм.¹⁵ Хятадын эрдэмтэд АЦС-ын түлшний асуудлыг шийдэх өвөрмөц санаануудыг дэвшүүлсний

дотор 2007 онд сар руу хөөргөсөн хиймэл дагуул сарнаас гели-3-ийн дээж авчрах ажээ. Эрдэмтдийн үзэж байгаагаар хэрэв сарнаас гелиг авчирч чаддаг болбол дэлхийн цөмийн реакторуудыг хэдэн арван мянган жилийн турш хангахуйц түлшний нөөц саран дээр бий ажээ.¹⁶

Монголын эрчим хүчний аюулгүй байдал, түүнийг тойрсон геополитикийн олон асуудлууд цаашдаа урган гарах нь дээр өгүүлсэн жишээ баримтуудаас тодорхой харагдаж байна. Бидний хувьд хамгийн эерэг үр дүнд хүрч болох зөв оновчтой, цогц бодлого явуулахын тулд юу хийвэл зохистой вэ гэвэл,

1-рт, Хамгийн түрүүнд хийх ёстой ажил бол нэгдмэл байр суурь ойлголтонд хүрэх ёстой, өөрөөр хэлбэл улс эх орныхоо эрх ашгийн төлөө хүчээ нэгтгэх, бусдын идэш болохгүй байх ёстой. Шинэ парламентад суудал авсан, засгийн газрын бүрэлдэхүүнд орсон намууд тус тусын эрх ашиг амбицаа дарж, их үйл хэргийн төлөө зөвшилцөлд хүрэх нь эхний хамгийн чухал эхлэл.

2-рт, нэн даруй хууль эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулах, холбогдох бүхий л хууль, дүрэм журам, бодлогын баримт бичгүүдийг боловсруулан батлуулах ажилд орох хэрэгтэй байна. Өнөөгийн практикаас харахад Ашигт малтмалын хуулийг боловсронгуй болгох асуудал амьдрал практикаас хоцроод, энэ салбарын хөгжилд маш бэрхшээл төвөг учруулж байна.

3-рт, Гадаад хамтын ажиллагааны чиглэл, зарчим, бодлогоо зөв, оновчтой тодорхойлох. Хамтын ажиллагаа өрнүүлэхээр бэлтгэж буй томоохон төслүүдэд баримталбал зохих үндсэн зарчмууд бол:

- Тэргүүний технологид түшиглэсэн, байгаль экологид дээд зэргээр ээлтэй байх,
- Үйл ажиллагаа, татвар төлөлт шударга, ил тод байх,
- Эрх ашгийн тэнцвэртэй байдлыг хангах буюу аль нэг улс, компаний эрх ашиг давамгайлахаас сэргийлэх,
- Дэлхийн зах зээлийн үнийг баримжаалах зэрэг болно.

4-рт, Зах зээлийн тааламжтай байдал, давуу талаа хурдан ашиглах. Хамгийн ойр орших БНХАУ, Япон, Солонгос бүгд эрчим хүчний түүхий эд, ураны томоохон импортлогч байгаа нь Монголын түүхий эдийн олборлолт, эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг эрчимтэй хөгжүүлэх гол хөшүүрэг болж байна. Нөгөө талаас энэ нь Монгол Улсыг бүс нутгийн улс төр, эдийн засаг, аюулгүй байдал гэх мэт олон чиглэлээр бүс нутгийн интеграцид татан оруулах чухал хүчин зүйлсийг бий болгож байна.

Бүс нутаг, дэлхий ертөнц эрчим хүч тээгч түүхий эдийн зах зээлийн өрсөлдөөнд автаад буй өнөөгийн нөхцөлд эрчим хүчний аюулгүй байдлаа хангах, улмаар бүс нутгийн эрчим хүчний томоохон нийлүүлэгч болох явдал бол амин чухал асуудал бөгөөд хэрэв бид

энэ зорилтыг ханган биелүүлж чадвал манай улсын нэр хүнд, геополитикийн байр суурь бэхжин, тусгаар тогтнол, эдийн засгийн аюулгүй байдлаа бэхжүүлэх боломжтой. Эс чадваас их гүрнүүдийн өрсөлдөөн, геополитикийн тоглоомны бай золиос болон хувирч мэдэх, тэр хэмжээгээр дотоод улс төр, эдийн засаг, байгаль экологийн гэх мэт олон аюул заналтай тулгарах болно.

ЭШЛЭЛ, ЗҮҮЛТ

1. Б.Наранбаатар, “Роснефть”-ийн гэрээ ашиггүйг цаг хугацаа харууллаа. “Өнөөдөр” сонин, 2008-05-12
2. Д.Уран.АН-ын зөвлөл Газрын тосны үнийн тухай тогтоолын төслийг хууль зөрчсөн гэж үзжээ. “Өдрийн сонин”, 2008-05-03
3. Gas Reaches \$3.50, With Little Hope for Relief By JAD MOUAWAD/ April 22, 2008/ The New York Times Company
4. 2008 оны газрын тосны хайгуул, олборлолтын хөтөлбөр, төсвийг хэлэлцэн баталжээ. *Зууны мэдээ*. 2007.12. 20
5. Хятадын валютын нөөц. МОНЦАМЭ-гийн мэдээ, 2008-06-03 Уг мэдээнд Хятад улс валютынхаа нөөцийн хэмжээгээр дэлхийд тэргүүлж, 2-рт, Япон /1.0 триллион/, 3-рт ОХУ /548 тэрбум / орж буй тухай өгүүлжээ.
6. Pentagon Report Plays Down Chinese Military Threat. By Walter Pincus /Monday, March 10, 2008; A13/ Washington Post
7. А.А.Храмчихин. Угроза, которая сама по себе “не рассосется” - Китай неизбежно сломает нынешний мировой порядок.
8. China’s coal demand in 2010 will exceed 3 billion tons. *By People’s Daily Online* April 15, 2008
9. China’s coal supply gets boost. *Source: Shanghai Daily*
10. Россия начала освоение одного из крупнейших в мире месторождений угля <http://www.izvestia.ru/news/18/news176524/index.html>
11. С.Баяр и С.Кириенко проработают совместные планы. Монцамэ, 2008-05-26
12. Александр Радугин. Россия создает альтернативную энергетику. <http://www.bigness.ru/news/20> июня 2007, среда
13. China Embraces Nuclear Future. Optimism Mixes With Concern as Dozens Of Plants Go Up By Ariana Eunjung Cha , *Washington Post*, Tuesday, May 29, 2007; D01
14. Мөн тэнд
15. Мөн тэнд
16. The future of Nuclear Energy, by Keith Kohl, www.energyandcapital.com